

Hatip zade orada da divanda olduğu gibi imzasını kalınca, tok bir yazı ile yazdıktan sonra nüshanın tamam olup olmaması hakkında beş altı satır hurdece nesh ile yazı yazmıştır ve bu yazıya başlarken داريا محمد ابن احمد خطيب داريا diye başlamıştır. Bu yazının yanında ikinci bir yazı var. O yazıdan anlaşılıyor ki Hatip zadenin lâkabı جمال الدين imiş. Bazı yerlerde ise جمال الدين diye yadedilmektedir. Ben divanın başındaki makalenin yazısı ile mezkûr قانون مسعودی başındaki yazıyı tatbik ettim birbirinin aynı buldum.

داريا kelimesine gelince معجم البلدان bu kelime için Dimişkin غوطه yani en güzel en lâtif parçasında meşhur büyük bir köydür ismi mensubunda şaz olarak denilir diyor onun için حدیقة الراحين müşarünileyhin adını yazarken دمشق داريا = Dimişkin Dareyya köyünden demektir ve müşarunileyhten bahsedilirken داريا ابن خطيب داريا diye bahs edilmektedir. Müşarünileyhin eş'arına gelince divanını görmedim fakat birçok mecmualarda müteferrik eş'arına rastgeldiğim vardır ez cümle Bağdatlı Vehbi kütüphanesinde 1561 numaralı اشعار من تنخبه mecmuasında 26 beyitli bir kasidesi görülmektedir matlai şudur:

هات استقى الصبيا يا ولى
قد فاح نشر الورود والرجس

Kendi ikrarı veçhile türkçeyi çok iyi bildiğine göre müşarünileyhin belki türkçe şiiri de vardır. Mezkûr قانون مسعودی nin baş tarafındaki imza ve yazıdan başka bir de bir mühür var mühürde şu yazılıdır :

وفق الله للرشاد وسدد الفقير محمد بن احمد

Mevcut karineler gösterir ki bu mühür Hatip zadenin mühürüdür.

حدیقة الراحين e gelince bu eser احمد افندی kütüphanesinde 2196 numarada mukayyet kıymetli bir eserdir.

Müellifi ابو العباس محمد بن عبد الله الظاکی dir. Mukaddimede beyanına göre ceddî Antakyalı olup ceddînin Antakyada bir camii var imiş ve ceddî Antakya mülhakatından جبل اقرع denilen yerde medfun imiş

Sözlerinden öyle anlaşılıyor ki kendisi 1151 senesinde Şamda doğmuştur.

İptida Şamda okudukları sonra tahsîl ilim için 1166 da Kahireye gitmiş, 1167 de Dimişka dönmüş sonra 1169 da yine Kahireye gitmiş, 1173 te yine Dimişka dönmüş, sonra 1173 te pederile beraber İstanbula gelmiş, İstanbulun birçok ulemasından ders okumuş sonra bir aralık Halebe gitmiş orada okumuş, bir aralık Hicaza gitmiş, Mekke, Medine ulemasından okumuş, sonra yine Dimişka dönmüş, ders okutmağa başlamıştır.

1198 de محمد درويش باشا ile بمليك e gitmiş. Oraya müftü olmuş ise de çok durmamış yine Dimişka dönmüştür. Şimdi bu zat Şam, Halep, Mısır, Mekke, Medine, İstanbulda ders okudukları hoca'arının ve bu hocalarının hocalârinin, onların da hocalarının... tercemeli hallerini yazmış ve eserinin adına حدیقة الراحين demiştir.

Eser 523 büyücek yaprak olup yazısı hurdadır. Zâhirde bir cilt ise de iki cilt sayılabilir. Eserin yazısına, yazının tarzına bakılırsa eser müellif hattı olmak mümkündür diğer kütüphanelerde nüshası yoktur.

Rifat Bilge

دیوان لغات الترك ÜN TELİFİ TARİHİ

Bence bu telifin başlama tarihi 464, bitim tarihi 466 dir.

Buna delillim üçüncü cildin sonunda nâsihi müellif nüshasından naklettiği

ibaredir ki türkçesi şudur : «Şu kitabı telife 64 senesinin جمادى الاولى ayının iptidasında başlandı dört kerre ıslah, tadil, tahrir edildikten sonra 466 senesinin جمادى الاخره ayının onuncu pazartesi günü tamam oldu».

Müellifin şu ifadesinde iki nokta kat'i ve muayyendir. Birisi başlama tarihi ki bu tarih 464 senesinin جمادى الاولى ayının birinci günüdür. Diğeri kitabın bütün manasile mükemmel surette yani şu gördüğümüz şekil ve vaziyette bitmesi tarihi ki bu tarih 466 senesinin جمادى الاخره ayının onuncu pazartesi günüdür.

Mezkûr ifadede anlaşılamayan noktalar şunlardır:

1 — Telife 464 senesinin جمادى الاولى ayının birinde başlandı ise de müsveddesi yani ilk nüshası ne zaman bitti ?

2 — İlk nüsha bittikten sonra tadil ve tashih edilen ikinci nüsha ne zaman bitti

3 — Üçüncü nüsha ne zaman bitti ?

4 — Dördüncü nüshaya ne zaman başlandı ?

محمد كاشغرى bu noktaların beyanında bir ehemmiyet görmediği için o noktaları anlatmağa, söylemeğe lüzum görmemiştir محمد كاشغرى bu eseri şimdiki halinde meydana getirmek için dört kerre yazdığını ve bu bapta üç sene uğraştığını kitabın sonunda söylemekle iktifa etmemiş ve kitap bittikten sonra kitabın başına koyduğu dibacede yine bu noktaları anlatmıştır.

Şu halde eğer mebd'e tarihini nazarıdikkate alırsak şu kitap 464 senesinde, eğer bütün manasile mükemmel olarak meydana gelmesini düşünürsek 466 senesinde telif edilmiştir diyebiliriz.

Demek ki kitabın telif için şu iki tarihten birisini göstermek mümkündür. Fakat vaktile ben son şeklini düşünerek 466 senesini kabul ettim ve kitabın kabına öyle yazdırdım. Halbuki müsveddenin 464 te ikmal edilmiş olması da mümkündür. Eğer محمد كاشغرى diğeri bazı müellifler gibi tesvit tarihini, hem de üç kerre tebyiz tarihini göstermiş olsaydı o zaman bu kitabın telif tarihi dört olurdu: (1) tesvit tarihi, (2, 3, 4) tebyiz tarihleri. Fakat evvelce dediğim veçhile محمد كاشغرى bu külfete lüzum görmiyerek başlama ve mükemmel olarak bitim tarihini söylemekle iktifa etmiştir.

محمد كاشغرى nin yukarıdaki yani kitabın sonundaki ifadesi o kadar kat'idir ki onda tereddüt edilmenin imkânı yoktur. Kitapta geçen iki yanlış rakam o kat'î ifadeye muarız olamaz. Bu rakamlardan birincisi 1 - 290 - 4 teki ifadede munderiçtir.

Müellif burada diyor ki «şu kitabı yazdığım (466)-senesi يىلان يىلى idi bu sene geçip te (70) senesi girince يوندىيلى gelir».

Görülüyor ki şu ifadede iki hüküm var :

Birinci hüküm (466) senesi يىلان يىلى dir. Bu hüküm doğrudur.

İkinci hüküm sene (470) olunca يوندىيلى girer. İşte bu hükmün bir parçası doğru, bir parçası yanlıştır : Yılan yılından sonra يوندىيلى gelmesi doğrudur fakat 466 dan sonra gelen yıl (467) yılıdır yoksa (470) yılı değildir.

Bunun yanlışı olduğuna sözün mecrası da şahadet eder çünkü «466 senesi yılan yılıdır bu yıl geçince » sözünden bedaheten anlaşılacak yıl 467 yılıdır yoksa 470 yılı değildir.

Demek ki buradaki سبعين =yetmiş kelimesi nâsihin gafletî eseridir yanlıştır doğrusu 67 yani 467 olmalıdır.

Bu gibi yanlışlar ise insanlar ve bilhassa cahil hattatlar için olagan şeylerdendir

İşte bu «بیین» kelimesinin yanlış olduğuna çok zaman evvel vâkif olan okuyucu bir zat o ibarenin kenarına arapça ibare ile «doğrusu 67 dir» diye yazmış ve tashih geçmiştir. Bu yazı o kadar eskidirki nüshanın yazıldığı zamanın yazılarına benziyor.

Kitap basılırken benim uhdeme düşen iş metne sadık kalmak ve kenara yazılmış olan o tashihi not olarak göstermek idi. Fakat kitabın sahibi olan merhum «علی أمير افندی» buna mâni oldu ve şimdiki şekille basılmasını emretti. Merhumun emrine karşı gelmemek ise en birinci vazife idi. Çünkü dediğim olmazsa çeker kitabı alırım diye bîdayette şart koymuşdu; binaenaleyh okuyanların beni mazur görmelerini dilerim

Rakamlardan ikincisi 3 - 116 - 11 deki ifadede münderiçtir.

Müellif burada diyorki «şu yazdığımız 69 senesi «تالیلی» idi».

İşte bu ifadedeki rakam yanlıştır nâsihin hatasıdır çünkü «تالیلی» 465 senesidir; 469 senesi ise «بیین» dir.

Buradaki yanlışın kelimedeki olması ihtimali yoktur, çünkü müellif «تالیلی» kelimesinin manasını beyandan sonra «تالیلی» nı söylüyor.

Bu surette burada müellifin yazmadan maksadı kitabı üçüncü veya dördüncü olarak tebyiz olacaktır.

Hulâsa gerek kitabın sonundaki ifade, gerek mezkûr iki rakam hakkındaki müdellel sözlerim nazarı dikkate alınınca 69, 70 rakamlarının yanlışlığı tahakkuk edeceğinden kitaba 464 senesinde başlanmış 466 da dördüncü defa olarak yazılması tamam olmuş bulunduğu sabit olmaktadır.

Kitabın ithaf ve takdimi meselesine gelince bunun eserin itmam tarihile alâkası yoktur çünkü müelliflerin çokları eserlerini dibacesiz olarak yazar; bitirir; namına takdim edecek bir zat arar; ne zaman o zati bulursa dibaceyi o zaman ilâve eder; dibacede onun medhü senasına koyulur; nazımlar yapar; hattâ kaside bile koyarlar.

Müellifler dibacelerde namına ithaf edilen zatın medayihini yazmakla beraber çok kerre eserin ne suretle vücade getirildiğini, kaç sene uğraşıldığını, ne gibi emekler çekildiğini velhasıl eserin mahiyetini, programını, evsafını da zikrederler.

İşte «محمد كاشغری» Hazretleri de eseri namına takdim ettiği zati medhü senadan sonra eseri hakkında «senelerce uğraştım, emek çektim, her kelemeyi nerede aramak lâzım ise oraya koymağa çalıştım, bir kelimeyi ilk evvel koyduğum yeri uygun bulmadımsa oradan kaldırdım, tam yerine götürdüm» sözlerini söylüyorki bu sözler dibacenin sonradan ilâve edilmiş olduğuna şahidi âdildir.

Rifat Bilge